

Fig. 1. Kirken og kirkegården set fra sydøst. NE fot. 1984. – *Kirche und Friedhof. Südostansicht.*

VESTER STARUP KIRKE -

SKAST HERRED

I kirkelisten i Ribe Oldemoder (ved midten af 1300'rne) er kirken sat til en afgift på 4 skilling sølv (jfr. s. 1020f.). En sognepræst i »Starup« nævnes 1342,¹ men senest ved reformationen blev sognet *anneks* til Åstrup (Gørding hrd.).² Kirken har muligvis været indviet til *S. Martin af Tours* (jfr. altertavle). - Kronen skødede 1720 kirken til samtlige sogne-mænd.³ Christen Eskesen i Vestterp (jfr. altersæt og prædikestol) synes dog straks at være blevet eneejer,⁴ og kirken ejedes herefter af sønnen Eske Christensen (jfr. altertavle) og sønnesønnen Christen Eskesen.⁵ Sidstnævnte solgte den 1799 til fire andre bønder, som købte kirken på samtlige beboeres vegne.⁶ Kirken overgik til selveje 1911.

1528 måtte kirken afgive en klokke (se *†klokke*). -

Ifølge præsteindberetning til Ole Worm 1638⁷ skal der »i pavedømmets tid« have været en *helligkilde* - uden for kirkegården, kaldet »S. Syllatz' (S. Sylvesters?) kilde«, hvortil syge og krøblinge valfartede. Kilden er 1961 og 1970 forgæves eftersøgt umiddelbart sydvest for kirkegårdsdiget.⁸

Mønter. I en grav på kirkegårdens vestre del fandtes 1916 og 1921 ni mønter fra Svend Grathes tid, slået i Ribe. I kirkens kor fandtes 1939 to mønter fra Christoffer II og Frederik IV. Ved harpning af kirkens gulvlag fremkom 1957 222 spredt liggende mønter, hvoraf 199 danske fra Valdemar II Sejr til Christian X; 165 var såkaldte »borgerkrigsmønter« fra 1241-1332.⁹

Fig. 2. Kirken set fra luften med den slyngede Holme å i baggrunden. Foto i Vester Starup sogns lokalhistoriske arkiv. – *Luftaufnahme von der Kirche mit dem sich schlängelnden Bach Holme im Hintergrund.*

Den lille kirke er rejst på en tungeformet bank i engene syd for Holme å (fig. 2). Den fritliggende bygning syner smukt i det enggrønne landskab; dens beliggenhed er usædvanlig. Indtil opførelsen af en dæmning vest for banken, i 1920'rne, har der kun været tørskoet adgang fra øst, idet kirken og kirkegården på alle de øvrige

sider omgives af lavtliggende, sumpede enge, som mod nord gennemstrømmes af åen, mod syd og vest af en lille tilløbende bæk. Kirkens beliggenhed kan være bestemt af et vadested (forlængst afløst af en bro) godt 100 meter nord for kirkebanken.

Kirkegården optager hele den langstrakte bank med undtagelse af den vestre spids. Den omgives af en stensætning, tidligere et egentligt dige, beplantet med klippet tjørn og berberis. Stensætningen, der tjener til at fastholde det faldende terræn, opleves udefra nærmest som en fæstningsmur. Med tiden er kirkegårdens kuplede overflade blevet aftrappet, så selve kirken nu ligger på en græsklædt højning, en præsentérbakke, skrånende til alle sider.

Indgangene består af to ens køreporte i øst og vest med jerngitterfløje mellem murede og hvidtede piller, afsluttet som aftrappede pyrami-

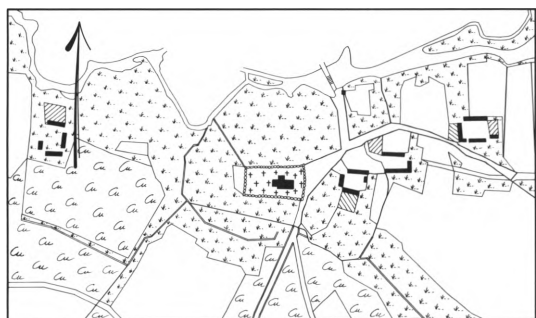

Fig. 3. Matrikelkort 1:10000. Målt 1819 af G. P. Lüders. – *Katasterkarte.*

der. Mens den sidste formentlig først er kommet til o. 1925¹⁰ i forbindelse med anlæggelsen af en ny fritliggende *annekskirkegård* på Puglund bakke, 150 meter vest for den gamle, må den østre port (fig. 9) være kirkegårdens oprindelige hovedindgang. Den har formodentlig fået sin nuværende form o. 1884,¹¹ da provsten noterede, at et nyt smukt stendige med låge og piller var sat om hele kirkegården. Tidligere var »ligporten« overdækket. Ifølge regnskabsbogen blev port og stette 1711¹² tækket med træ, hvortil der brugtes otte egebjæl. Samtidig udførtes en ny egeramme til *†risten* samt en drejelig hvirvel, et såkaldt »korstræ«. Inventariet 1688 nævner en lås for porten; en ny lås blev indkøbt 1694¹². Risten under indgangen var i brug og ønskedes fornyet endnu i 1836.¹³

Uden for kirkegårdens nordøstre hjørne opførtes 1926 et *ligkapel*, en hvidkalket, teglhængt

bygning, orienteret øst-vest. Et *graverhus* med kontor og redskabsrum rejstes 1986 vest for kirkegården, på bankens yderste spids. Den lave, hvidtede bygning, med gavle i nord og syd, er opført efter tegning af arkitekt Kristian Rasmussen, Agerbæk.¹⁴ – Øst for kirkegården er i 1950'erne indrettet en omfangsrig, asfalteret parkeringsplads.

BYGNING

Kirken består af romansk kor og skib samt et senmiddelalderligt tårn i vest. Et *†våbenhus* foran skibets norddør blev nedrevet 1850. Samme år fik tårnet sit nuværende pyramidespir, og tårnrummet indrettedes til forhal. Orienteringen har betydelig afvigelse til syd.

Trækirke? (fig. 4 og 5). Ved en arkæologisk undersøgelse af kirkens gulvlag 1957 fremkom i

Fig. 4. Skibets gulv under udgravning 1957 (s. 1653). Fra venstre mod højre ses: Poul Koch, John Petersen, Knud Høgsbro Østergaard, Olaf Olsen og Elna Møller. Efter pressefoto i Åstrup sogns lokalhistoriske arkiv. – *Langhausfussboden während der Au*

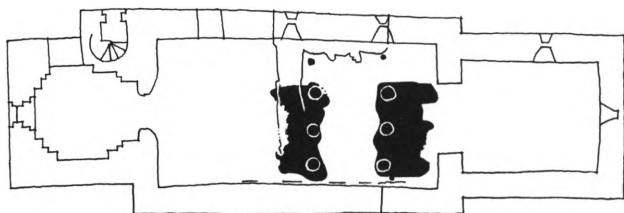

Fig. 5. Plan 1:300 af udgravning 1957 med stolpehuller fra formodet trækirke(?) (s. 1653). Skitse af Holger Schmidt til Nationalmuseets Arbejdsmark 1961. – *Ausgrabung 1951. Skizzierter Plan mit Pfostenlöcher einer vermutlichen Holzkirche (?)*.

skibets østre halvdel aftryk af seks store, runde stolper, anbragt tre og tre i to nord-syd gående rækker med en indbyrdes afstand af knap tre meter. Bygningen, hvortil stolpehullerne har hørt, blev efter udgravernes opfattelse stående efter stenkorsets opførelse og respekteret ved udlægning af fundamenterne til skibet. Heraf drog man den slutning, at træbygningen havde været en kirke.¹⁵ I sin form har den fundne bygning dog ikke påfaldende mindelser om en trækirke. De kraftige stolper kunne ved deres indbyrdes placering snarere tænkes at have hørt til et klokkehus. Trækirken skal da muligvis søges længere mod øst, under det nuværende stenkor.¹⁶

Stenkirkens oprindelige afsnit, kor og skib, er opført dels af *granitkvadre*, dels af *marksten* og lidt *al* over en (nu sortmalet) skråkantsokkel (jfr. s. 1600, fig. 11). Ifølge iagttagelser, gjort ved undersøgelsen 1957, er kirken rejst *etapevis* fra øst mod vest (jfr. markeringerne på fig 5). Først har man opført kor og triumfmur og herefter skibets østre halvdel, der muligvis har været afsluttet med en intermistisk vestgavl, som igen er brudt ned før skibets fuldførelse.¹⁷ Den romanske bygning er nogenlunde intakt, dog er dele af

korgavlen, korets sydside og skibets sydvestre hjørne ommuret med små mursten, hvilket formodentlig er sket ved en reparation i 1700'rne. 1791 nævnes således mursten i sydsidens øverste halvdel.¹⁸ Tilhugne kvadre optræder kun i hjørnerne og i de nederste to til tre skifter samt omkring døre og skibets vinduer.¹⁹ Herover synes det oprindelige materiale overalt at være marksten iblandet lidt *al*. Dette gælder de tre bevarede gavltrekanter og må ligeledes gælde de pudsede indervægge.

Døre og vinduer. Den romanske arkitektur oplevs bedst fra nord, hvor de oprindelige, små vinduesåbninger stadig er bevaret. Begge de tilmurede døre i skibets vestende erkendes svagt i ydermurene, hvor skråkantsoklen har dannet tærskel. Norddøren, der blev lukket 1850 (se tvåbenhus), måler 192×92 cm og dækkes af en vandret overligger. Syddøren, der formodentlig var tilmuret længe forinden, har været 97 cm bred. Dørens øvre del er ødelagt ved ommuring.

Kirken har oprindeligt haft tre vinduer i koret og to i hver af skibets langmure. Af disse er sydsidens vinduer helt forsvundne. Korets øst-

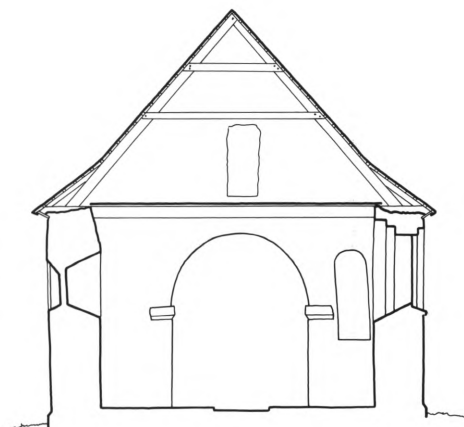
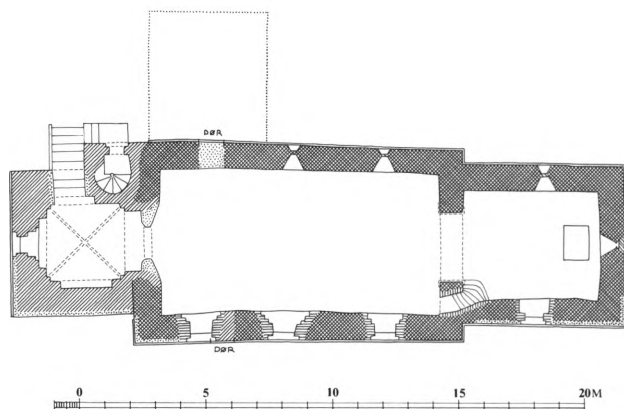

Fig. 6-7. Grundplan 1:300 og tværsnit 1:150 gennem skib, set mod øst. Målt af Henrik Jacobsen og Niels Jørgen Poulsen 1987, tegnet af Marianne Nielsen 1988. – *Grundriss und Querschnitt durch das Schiff, gegen Osten gesehen*.

Fig. 8. Kirken set fra nordøst o. 1900. Foto i NM. – Nordostansicht der Kirche, um 1900.

vindue er tilmuret med munkesten i ydre murflugt, vel i forbindelse med opsætningen af det senmiddelalderlige alterskab. Nordsidens tre åbninger er blot tilmuret i de smalle lysninger, der alle ligger forholdsvist nær den ydre murflugt. Korgavlens vindue har indvendig smigede sider af jernal; vinduet måler i vægplanet 159×93 cm, mens lysningen nærmest kun er en sprække: 88×17 cm. Korets nordvindue, der vist også er af al, er udvendig 83×55 cm (3×2 fod). Lysningen synes udvidet før tilmuringen og måler nu 66×32 cm. Skibets to nordvinduer (fig 10 og 11) er dannet af granitkvadre (sidekarme af én kvader) og måler udvendig henholdsvis 94×48 cm (det østre) og 100×51 cm (det vestre). Kanten smykkes udvendig af en omløbende rundstav med små »øjne« i kvadrenes sammenstød. I topunktet har det østre små spiraler, det vestre en

art »lilje«, svarende til andre ornamenterede vinduer i flere af herredets kirker, navnlig Vester Nebel kirke.²⁰

Indre. Det tætmøblerede kirkerum står nu som oprindeligt med fladt bjælkeloft. Den brede, runde korbue synes at have beholdt sin gamle form. Den har pudsede og hvidtede kragbånd, hvis nedre skråfas er ført om på vestsiden.

Tagværkerne er muligvis de oprindelige, men helt omsat, formodentlig under kirkens istandsættelse 1850-53. Koret har bevaret sine egebjælker med brædderne sømmet på undersiden. I skibets vestende er bjælkerne udskiftet med fyrretømmer. Kor og skib har henholdsvis et og to lag hanebånd. I begge afsnit er spærene betydeligt afkortede i forbindelse med tagfladernes opskalkning. I koret iagttages den gamle nummering på fagenes østside fra øst mod vest:

Fig. 9. Kirken set fra nordøst. NJP fot. 1987. – *Nordostan*

firkantstik i nord og øksehugne streger på hanebåndene.²¹

Ændringer og tilføjelser. Bortset fra sydsidens vinduer, der må være udvidet engang i senmiddelalderen, men formentlig først har fået deres nuværende form i renæssancetiden, har kirken ikke undergået større ændringer. Tårnet er formentlig føjet til o. 1500, hvorimod det senere nedrevne våbenhus ikke nærmere lader sig datere.

Tårnet forbindes med kirkerummet ved en spidsbuet arkade, delvis tilmuret ved indsættelse af en retkantet fløjdoor 1850, da tårnet blev ombygget og underetagen omdannet til forhal. Det er rejst af munkesten under genanvendelse af granitkvadre nederst i det ydre murværk. Syd- og vestfacaderne præges af omfattende skalmuringer med mindre teglstensformater. En af re-

parationerne er øverst i syd angivet med årstallet »1817« i jerndrager. Indvendig er munkestensmurværket intakt ind til få skifter under den nuværende murkrone. Tårnet, der nu er i to etager, har tidligere muligvis været lidt højere inden nedstyrtningen natten mellem 20. og 21. februar 1850, der tilføjede kirken betydelig skade.¹³ – Tårnrummet da hvælv, hvilende på små halvtens hjørnepiller og kvartstens ribber. I syd, vest og nord er der helstens dybe, spidsbuede spareblændinger, det nordre lidt smallere af hensyn til trappen. Rummet får lys fra et fladbuet, falset vindue med rundbuet støbejernsramme, antagelig indsat 1850.

Der er adgang til tårnets øvre del via en flad-

buet dør i spidsbuet spejl, der leder ind til *spindeltrappen* i tårnets nordmur. Den højrevendte

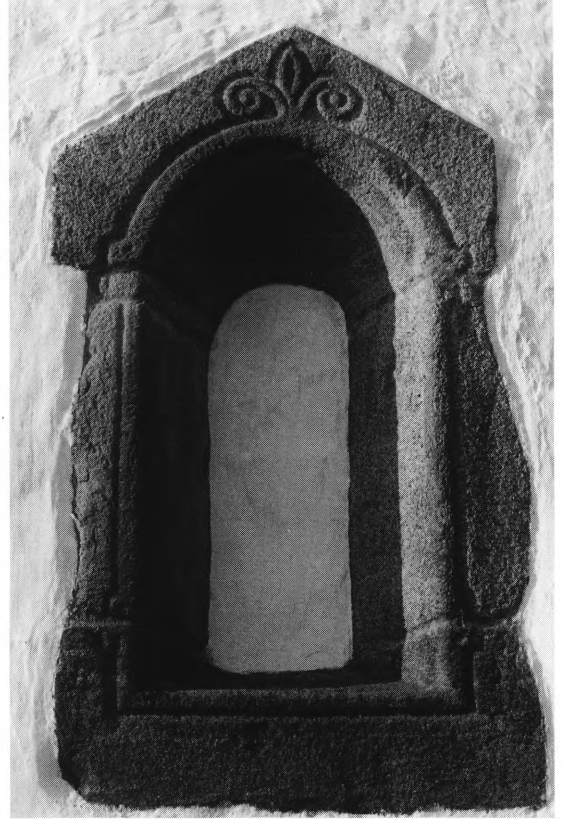

Fig. 10-11. Romanske vinduer i skibets nordside (s. 1655). NJP fot. 1987. – *Romanische Fenster in nördlicher Langhauswand.*

spindel, muret af udkragede binderstik, udmunder lige over hvælvet. Det øvre stokværk har høje, fladbuede, helstens spareblændinger: to i syd, to i vest og en i nord. To retkantede glugger i nord og vest er anbragt i indvendige, fladbuede åbninger. En lignende glug i syd er til-muret. Klokken hænger i et interimistisk glamhul øverst i østmuren, kun dækket af spirets fodtømmer. Det firsidede, stærkt opskal-kede *pyramidespir* blev med ministeriets tilladelse opsat »1850« (vindfløj).¹³ Indtil da havde tårnet et *†sadeltag* med gavle i øst og vest.⁴

† *Våbenhuset* foran skibets norddør, nedrevet 1850, er vist på matrikelkortet 1819 (fig. 3). Det nævnes første gang 1693,¹² da et medtaget murstensgulv blev erstattet af et gulv lagt med kam-pesten, og kan være føjet til i middelalderen. En kampesten 4,6 til 5,1 m nord for skibet er mulig-vis en rest af fundamentet. Ifølge en indberet-ning 1803 var murene i det teglhængte hus for det meste af »hugne sten«. Rummet havde åben

tagstol: der var hverken loft eller bjælker.²² Mi-nisteriet gav 1850 sin tilladelse til, at huset blev brudt ned og kirkens indgang henlagt til tårnets nordside.¹³

Istandsættelser og vedligeholdelser. Ifølge et syn 27. marts 1668 (indført i tingbogen 5. maj) manglede sydsidens vinduer 50 ruder. Kvadrene i tårnets sydvesthjørne var skredet ud, og hjør-net var revnet fra blytaget og til jorden.²³ Seks år senere, 1674, anslog synet, at kirkens brøstfæl-dighed ikke kunne afhjælpes for mindre end 100 slette daler. Kirken havde ingen beholdning, men skyldte efter forrige års regnskab sin værge 47 daler.²⁴ – 1693 arbejdede muremester Hans Christensen fra »Rødichbech« (Rodebæk, Få-borg sogn) på kirken i syv dage. Han ommu-rede partiet over tårndøren, der i mange år havde været uden tagdækning, nedbrød og ny-murede spindeltrappen fra grunden og lagde tagsten på våbenhuset.¹² – I indberetningen til biskop Bloch 1768⁴ bemærker præsten, at tårnet

er uden spir, men har »trekantede gavle«, et træk, der i baroktiden opfattedes som lidt forældet.

Ombygningen 1850-53 var som nævnt afledt af en storm i vinteren 1850, hvorunder tårnets øvre del faldt ned over skibets vestende. Skadernes omfang kendes ikke nøjere, men vestendens loftsbjælker synes at være blevet beskadiget og blev udskiftet med nye af fyrretræ. Efter våbenhusets nedrivning og tårnets ombygning fulgte en indvendig istandsættelse, mindet i en *indskrift*, malet på en loftsbjælke i skibets østende (jfr. fig. 12): »Formelst Udheld kom Kirken under Reparation i Aaret 1850 den 22. Februarii ... Reparationen blev fuldendt Aaret 1853 den 24. juni. Soli deo gloria«.

I sydsidens rundbuede og falsede *vinduer* indsattes støbejernsrammer 1869.¹¹ Tagene har i det mindste siden 1600'rne²⁵ og formodentlig meget tidligere været tækket med bly. Opskalkningen af tagfladerne kan være foretaget i 1700'rne, senest ved ombygningen 1850. Ved gulfundersøgelsen 1957²⁶ fandt man inden for skibets døre fire *blystøb egrub er*, hvoraf en, nær norddøren, stadig er tilgængelig via en lem i trægulvet. I skibets nordøstre hjørne blotlagde man ved samme lejlighed – under fundamentet til et sidealterbord (se inventar) – resterne af en stenbrobelægning, der formodentlig har udgjort kirkens ældste *gulv*. 1791¹⁸ var gulvet lagt med røde mursten, der i 1870'erne afløstes af et bræddegulv.¹¹ 1957 fik kirken sine nuværende gulve af røde, kvadratiske teglfliser; dog er der stadig træ under stolestaderne. I tårnrummet ligger sorte og røde cementfliser, dækket af filtmåtter. *Trælofternes* bræddelag er med mellemrum blevet repareret og fornyet. I koret er bevaret brede, skrubhøvlede planker, fæstnet til bjælkernes underside med store jernsøm. Tynde, profilerede revler skjuler plankernes sammenstød. Også i skibets bræddelag indgår ældre, skrubhøvlede og profilerede fjæl. Lofterne står gråmalede, efter at de i 1800'rne en tid var hvidtede, senere malet med »lys perlefarve«.¹¹

Varme. En kakkellovn blev 1896¹¹ opstillet i skibets nordøstre hjørne. Et nyt varmekværk blev installeret 1939.¹⁰

En **signetring* (fig. 37), af bronze, fra 15-1600'rne, blev 1923 fundet på kirkegården. Den bærer initialerne »GH« over et trekantet bømærke. I Nationalmuseet (inv. nr. D 10446).

Den blytækte kirke står i dag som tidligere hvidtet ude og inde.

INVENTAR

Oversigt. Om kirkens fortættede og stemningsfulde interiør gælder stadig, hvad Jacob Helms noterede sig ved sit besøg 1873: »Jeg ved næppe nogen kirke her til lands, hvis indre i højere eller i så høj grad som denne tarvelige lille kirke har bevaret en fjern fortids præg«.

Af det ældste, romanske udstyr er bevaret alterbordet (muret af al), den lille klokke og granitdøbefonten, hvorpå er konstateret rester af en formentlig original bemaling. Kirkerummet domineres af den påfaldende store, senkatolske højaltertavle fra o. 1520, der måske først er kommet til kirken efter reformationen. Fra senmiddelalderen stammer endvidere to sidealterfigurer, Maria med barnet og en bispehelgen (S. Martin?), et lille velskåret korbuekrucifiks og en jernbeslået låge fra en nu forsvunden degnestol.

1500'ernes lokale ungrenæssance er repræsenteret af en præste- og skriftestol med årstallet 1574 og af stolestaderne fra 1585. Alterbordsforsiden fra o. 1600 er i enkel højrenæssancestil ligesom prædikestolen, der er opsat 1639 som en gave fra Jens Pedersen i Starup. Kun lidt yngre er alterstagerne og en stærkt fornyet ligbåre, mens altersølvet er skænket 1735 af kirkeejeren og udført af Jens Tercelsen Ørrenstrup i Varde. Tårnets yderdør fra 1850 er klassicisme i en særegen lokal udgave.

Farvesætning og istandsættelser. Inventaret er i sjælden grad urørt af moderne restaureringer. Dets brogede bemaling med en dominerende mørkgrøn tone hidrører i sin nuværende skikkelse fra to lokale opudsninger foretaget af maleren Heinrich Dohm, den første 1906, efter opsætning af orgel og orgelpulpitur, den anden 1915, da stoleværket blev istandsat. På prædikestolen er Dohms farver i alt væsentligt en opmaling af en staffing med landlige evangelistmalerier, bekostet af kirkeejeren Christen Eskesen og hans hustru Sidsel Jensdatter 1726 (eller 1725). På altertavlen har han opmalet en staffing fra 1764, der skyldes den efterfølgende kirkeejers Eske Christensen og hans kone Maren Hansdatter.

1700'ernes bemalinger har været opfrisket ved en almindelig istandsættelse i forbindelse med ombygningen 1850-53 (jfr. indskrift på loftsbjælke); 1873-75 blev alt stoleværk overstrøget med egetræsmaaling.

Fig. 12. Indre set mod øst. NE fot. 1988. – Innenansicht nach Osten.

Fig. 13. Nådestolen, udsnit af altertavle, o. 1520 (s. 1661). NE fot. 1984. – *Gnadenstuhl, Ausschnitt vom Altar, um 1520.*

Alterbord, romansk, muret af jernal, 130×ca. 110 cm, 100 cm højt, opsat 45 cm fra korets østvæg. Kun bagsiden er tilgængelig, muret i tolv ret regelmæssige skifter, der i højde varierer mel-

Fig. 14. Apostlene Paulus, Judas Taddæus og Andreas. Udsnit af altertavle, o. 1520 (s. 1663). NE fot. 1984. – *Die Apostel Paulus, Judas Thaddäus und Andreas. Ausschnitt vom Altar, um 1520.*

lem 5 og 15 cm. Det øverste skifte danner en 8 cm tyk bordplade, som (bagtil) springer 7 cm frem i syd, 3 cm i nord. I bordets bagside findes en niche, 50 cm over gulvet, 22 cm fra bordets sydhjørne. Den måler 30×25 cm og er 25 cm dyb. Måske har den haft en funktion i den katolske påskeliturgi (jfr. s. 1475).²⁷ Bordets nordside synes kalket, men ellers står de synlige dele med blanke sten, muret i en hvid mørtel. Resterne af et *†sidealterbord* fra senmiddelalderen konstateredes ved udgravningen 1957 i skibets nordøsthjørne (jfr. sidealterfigurer). Det havde været muret af muresten, hvoraf der stod to skifter (løbere), strækkende sig ca. 95 cm ud fra triumfvæggen, ca. 70 cm fra nordvæggen (foto i NM2).

Alterbordet dækkes af et *alterpanel* (fig. 15) fra o. 1600, af fyr, 155×112 cm, 110 cm højt. Kortsiderne (den ene fornyet 1898) har tre rektangulære profilfyldinger, forsiden fire høje profilindrammede arkadefyldinger. De let indknebne bueslag ledsages af rundstav med neglesnit, tandsnit og bladspidser, og de bæres af kanalerede pilastre med profilbase og -kapitæl. I sviklerne en art okseøjne, omgivet af små indskårne cirkelornamenter. Bordpladen er oprindeligt med profileret kant. Nærmest væggen har panelet 1915 fået en udbygning ved siderne som støtte for altertavlens brede predella. Broget bemaling fra 1906 svarende til altertavlens.

†Alterklæder. Inventariet 1688 nævner et alterklæde, der 1693 blev udskiftet med et nyt, syet af »det bedste af den gamle messeskjorte«. Endnu 1897 var panelet dækket af et klæde med guldkors.

Altertavle (fig. 15), o. 1520, en stor, senkatolsk fløjaltertavle, 261×372 cm, der næsten dækker korets østvæg. I det dybe midtskab rummer tavlen tre storfigurer, Nådestolen flankeret af Maria med barnet (i nord) og S. Martin med en tigger (i værnehelgenposition), i fløjene de 12 apostle fordelt på to rækker og i den brede predella småfigurer af 12 nødhjælperhelgener. Under figurfelterne er der lave skriftfelter, og figurerne i skab og fløje står under vegetative kølbuealdakiner med gennembrudt løvværk. Midtskabet kronet af en tilsvarende topfrise af

Fig. 15. Altertavle, o. 1520 (s. 1660), og alterpanel, o. 1600 (s. 1660). NE fot. 1984. – Altar, um 1520. Altarpaneel, um 1600.

buer med kolbeblomster og løvværk imellem.

Hovedskabets Nådestol er traditionelt fremstillet som en tronende, gammel gudfader i kongeskud, der fremholder sin martrede søn i skikkelse af en smertensmand (fig. 13). En tilhørende fhelligåndsdue er øjensynligt forsvundet, da en findskrift nævnte motivet som en treenighed (jfr. ndf.). Kristus viser med den højre hånd til sin sidevunde, mens faderen løfter hans genemborede venstre hånd frem til beskuelse. Fi-

gurgruppen og det meget enkle tronsæde uden vanger er skåret af flere sammendevlede stykker. Af kronens korsblomstspir, der er indfældet i kroneringen, er de to fornyet ved en lokal istandsættelse 1906. Det samme gælder kronen på Mariafiguren. Guds moder står med et ganske let svej, holdende det nøgne, krølhårede barn på højre arm. Hun har fyldigt ansigt med lille mund og rund hage, langt bølget hår og en højlivet kjole, der falder i store, knækkede fol-

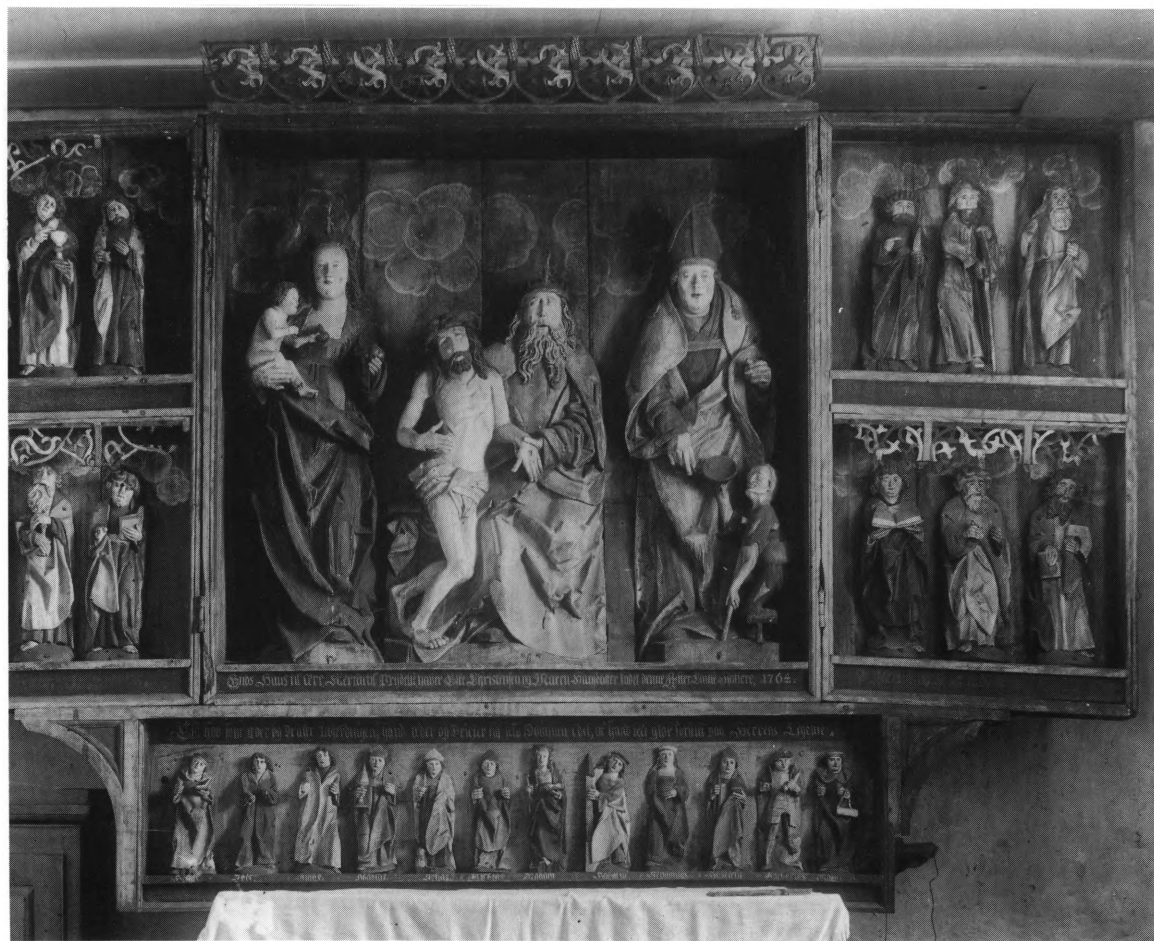

Fig. 16. Altertavle, o. 1520 (s. 1660), før restaurering 1906. Chr. Axel Jensen fot. 1897. – Altar, um 1520. Zustand vor Restaurierung 1906.

der. Barnet, med en pære i venstre hånd, rækker ud imod en hjerteformet frugt i moderens venstre. S. Martin er ikke som vanligt fremstillet i færd med at dele sin kappe, men derimod givende almisse til en værkbruden tigger; et motiv, der stedvis forekommer i senmiddelalderlige fremstillinger, selv om det ikke har noget direkte belæg i Martinslegenden.^{27a} S. Martin ses i fuldt bispeskud med den svejede bispehue helt nede i panden, der kantes af små hårløkker. I venstre hånd holder han en fornyet bispestav, med den højre rækker han en almisse til tiggeren (fig. 19), der løfter en skål frem. Staklen er vist som krøbling (spedalsk?) med krykke og støtte-skammel under højre underben, som blot er en stump. Ansigtet er indfaldent, klæderne lasede, og på skulderen bærer han en ransel. De tre stor-

figurer er stærkt hulede i ryggen og har øverst nedboringer (dog ikke S. Martin); de to stående figurer måler 140 cm, Nådestolsgruppen 127 cm.

Fløjenes apostelfigurer er ca. 60 cm høje, iført lange folderige gevandter over bare fødder. Næsten alle har de langt hår og skæg og bærer attributter, der ikke overalt svarer til de nedenunder malede sekundære navne, som går tilbage til 1764. Apostlene, der blev flyttet noget om 1906, anføres her med påskrifterne, begyndende foroven i nord: 1) »Ste. Petrus« med nøgle i venstre hånd, en opslået bog i den højre. 2) »Ste. Johannes«, skæglos, gørende korsets tegn over kalken. 3) Kaldet »Ste. Jacobus minor«, men med ny stav og åben bog i højre hånd. Figuren stod før 1906 som nr. 4 med et knækket

Fig. 17. Altertavle, o. 1520, udsnit, predellaen med tolv Nødhjælperhelgener (s. 1663). NE fot. 1984. – Altar, um 1520. Ausschnitt. Predella mit zwölf Nothelfern.

spyd. 4) (Fig. 14) »Ste. Paulus«, støttende sig med begge hænder til sværdet, hvis klinge er fornyet. Stod før 1906 som nr. 5. 5) (Fig. 14) kaldet »Ste. Jacob«, men figuren er Judas Taddæus med kølle. Stod før 1906 som nr. 11.

6) (Fig. 14) »Ste. Andreas« med stort skrækors i højre hånd, og en flig af kappen løftet i den venstre. Stod før 1906 som nr. 9. 7) »Ste. Bartolomeus« pegende på kniven (bladet fornyet) i venstre hånd. 8) Kaldet »Ste. Philippus« og med dertil svarende nyt kors i højre hånd. Før 1906 stod figuren som nr. 3 uden attribut.

9) Kaldet »Ste. Thomas«, men figuren er Matias med øksen i venstre hånd, og en lukket bog i den højre. Stod før 1906 som nr. 12.

10) »Ste. Matheus«, skæglos, holdende en opslået bog foran brystet. 11) Kaldet »Ste. Simon«, men med nyt spyd og en åben bog i venstre hånd. Stod før 1906 som nr. 6 uden attribut. 12) Kaldet »Ste. Mattiam«, men er Jakob den ældre med vandrestav og taske samt muslingskal på pilgrimshatten. Stod før 1906 som nr. 8.

I predellaen står 12 helgenfigurer (fig. 17), ca. 37 cm høje, en ikke helt traditionel serie af såkaldte Nødhjælperere. Langt fra alle lader sig sikkert identificere, og ved jävnførelse med tilstanden før 1906 ses (fig. 16), at flere er blevet misvisende suppleret. Fra nord: 1) S. Ægidius i abbeddragt med (ny) stav i højre hånd, en åben bog i venstre. Ved hans højre fod ligger hjortehinden, der siden 1906 fremtræder som et lam med nyskåret hoved (jfr. fig. 16). 2) S. Vitus? En ung mand med langt krøllet hår og fodsiddragt. Venstre øje er stukket ud (sekundært?), og hænderne med en dolk rettet mod maven er

nye. 3) S. Cyriacus? En ung mand med skulderlangt, krøllet hår og fodsiddragt. I de løftede hænder holder han en pilekvist!²⁸ 4) En helgen i bispeskrud holdende en monstrans eller pokal i højre hånd, en (ny) bispestav i den venstre; formentlig S. Norbert af Magdeburg eller S. Eligius. 5) Helgen i bispeskrud med (ny) bispestav i højre hånd og et lam liggende ved fødderne; måske S. Wendelin. 6) S. Blasius? En bispehelgen, der har holdt attributter i begge hænder (Blasius' vokslus?). De nuværende, bispestav og sværd, er begge nye (jfr. fig. 16).

7) S. Katharina af Alexandria med åben bog i venstre hånd, sværdet i den højre (klingen fornyet). 8) S. Barbara med tårn. 9) S. Margaretha med dragen ved fødderne; den højre hånd er ny.

10) (Fig. 18) S. Dionysius med bispehue (hoved)

Fig. 18. Nødhjælperhelgenerne Dionysius, Eustachius og Leonardus. Udsnit af altertavle, o. 1520, predellaen (s. 1663f.). NE fot. 1984. – Die Nothelfer Dionysius, Eustachius und Leonardus. Ausschnitt vom Altar, um 1520, Predella.

Fig. 19. En værkbruden tigger modtager almisse af S. Martins hånd. Udsnit af altertavle o. 1520 (s. 1662). NE Fot. 1984. – *Bettler empfängt Almosen aus der Hand des hl. Martin. Ausschnitt vom Altar, um 1520.*

i venstre hånd, en (ny) bispestav i den højre.

11) (Fig. 18) S. Eustachius, traditionelt afbildet som jæger med jagthorn og (nyt) sværd samt en hjort ved fødderne. 12) (Fig. 18) S. Leonardus i abbeddragt med lænke og lås hængende over venstre arm, et (nyt) spyd i højre hånd.

Altertavlens farver går i hovedsagen tilbage til en bemaling fra 1764, der senest er blevet opfrisket 1906. Figurerne har naturlig karnation, brunt og gråt hår, og dragterne er fortrinsvis lyst og lidt mørkere blå, lysgrønne, røde, brune og grå. Rammeverket er mørkegrønt, skabenes inderkarme røde, og bagklædningen er forgyldt ligesom en del af siraterne. Som de øvrige indskrifter går de anførte apostelnavne tilbage til 1764 og står i forgyldt fraktur på sort bund. Om stafferingen dette år vidner indskriften i midtskabets fodfelt: »Guds Huus til Ære, Kierken til Prydelse, haver Eske Christensen og Maren

Hansdatter ladet denne Alter Taule Staffere, 1764«. I predellaen over helgenfigurerne: »Thi hvo som æder og driker uværdeligen ... (1. Kor. 11,27)«. På midtskabets underkarm læses foran Nådestolen: »Restaureret af H(einrich) Dohm i Aaret 1906«. De store malerifelter på fløjenes bagsider står afrensede til træet, og af gammel kridtgrund anes kun hist og her rester under de nuværende farver.

S. Martins fremtrædende plads i hovedskabet tyder på, at tavlen er udført til en kirke, som har været indviet til denne helgen (jfr. s. 981, 1113, 1248). Men den store altertavle er ikke nødvendigvis oprindeligt udført til Vester Starup kirke; især forekommer den brede predella dårligt tilpasset det væsentlig smallere middelalderlige alterbord.²⁹ Predellaens Nødhjælperserie kan næppe være fuldstændig, idet der oprindeligt må have været 14 (eller 15?) helgenfigurer, hvis navne har stået at læse i predellaens fodfelt. Blandt de nu forsvundne har formentlig været de to mest fremtrædende Nødhjælpere, S. Jørgen og S. Kristoffer.³⁰ Usædvanlige i en Nødhjælperammenhæng er foruden S. Leonardus især de to øjensynlige bispehelgener (nr. 4 og 5) med henholdsvis en monstrans (eller pokal) og et lam ved fødderne.³¹

1766 kaldes tavlen et »gammelt billedhuggerarbejde« med tre statuer i fuld korpus, hvorunder læstes »Sacrosancta Trinitatis« (Den hellige Treenighed).⁴ Denne indskrift – måske på bagklædningen bag Nådestolsgruppen – var velsagtens oprindelig og må have været sparet ved den nævnte nymaling af tavlen 1764. Ved denne lejlighed blev predellaens helgener om-døbt til de 12 små profeter, hvis navne anførtes under dem. Fra nord læstes: »Hoseas, Joel, Amos, Abodias, Jonas, Michæas, Nahum, Habakuk, Sophonias, Aggæus, Sacharias, Malac[hi]as«. Som de øvrige indskrifter sparedes profetnavnene af en opmaling 1850-53, hvorved der bag figurerne tilføjedes naive lammeskyer på himmelblå bund. Denne tilmaling fjernedes atter ved istandsættelsen 1906, da tavlen i alt væsentligt fik sin nuværende fremtræden.

Sidealterfigurer, o. 1500. 1) (Fig. 20) Maria med barnet, siddende, 81 cm høj. Guds moder

Fig. 20-21. Sidealterfigurer, o. 1500. 20. Maria med barnet (s. 1664). 21. Bispehelgen, måske S. Martin af Tours (s. 1666). John Petersen fot. 1957. – *Figuren von Seitenaltären, um 1500. 20. Maria mit Christuskind. 21. Bischof, vielleicht der hl. Martin von Tours.*

sidder rank og frontal med barnet på højre knæ. Hendes ansigt er regelmæssigt, næsten udtryksløst, kantet af det lange hår, der fra kronen bølg-
ger ned over skuldre og ryg. Barnet har stort, krølhåret hoved. Det smiler ganske let og ræk-
ker sine hænder ud imod en blomst i moderens
venstre hånd. Både barnets højre underarm og
Marias med blomsten er skåret for sig og er
muligvis fornyede. Barnet bærer lang kjortel,

Maria fodsid inder- og yderkjole, den sidste
fæstnet over brystet med et stort spænde; en
spids sko stikker frem forneden. Af Marias
krone er kun selve ringen i behold med spor
efter indfældning af tre spir i forkanten. Tronsæ-
dets vanger har vandnæser, og figurgruppen er
hulet fra ryggen. Bemalingen er fra 1906, bar-
nets kjortel og moderens inderkjole er røde,
overkjolen grøn. Naturlig karnation og brunt

Fig. 22-23. 22. Alterkalk, 1735, udført af Jens Terckelsen Ørrenstrup i Varde på foranledning af kirkeejeren Christen Eskesen og hans hustru Sidsel Jensdatter (s. 1666). 23. Alterstage, o. 1650 (s. 1667). NE fot. 1984. – 22. *Kelch, geschaffen von Jens Terckelsen Ørrenstrup, Varde, auf Veranlassung des Patrons Christen Eskesen und seiner Ehefrau Sidsel Jensdatter, 1735.* 23. *Altarleuchter, um 1650.*

hår. Under farverne anes gammel kridtgrund. Opsat i skibets nordside i den østlige, romanske vinduesniche. 2) (Fig. 21) en bispehelgen, måske S. Martin af Tours (jfr. altertavle), siddende på en tronstol i fuldt skrud, 85 cm høj. Han løfter sin højre hånd velsignende og bærer i den venstre en (fornyet) bispestav. Ansigtet er skægløst med rynkede bryn, der giver et strengt, næsten bekymret udtryk. Tronstolen og ryggens udhuling svarer til Mariafigurens, ligeledes bemalingen. Bispehuen er rød, kåben grøn. Opsat i skibets nordside, i den vestlige, romanske vinduesniche.

Sidealterfigurerne har mange fællestræk i skæringen og er formentlig anskaffet samtidigt, den ene (Maria?) vel til opsætning på det fsidealterbord i skibets nordøsthjørne, hvis nedre del blev frilagt 1957 (jfr. ovf.). Figurerne havde øjensynligt mistet deres f alterskabe 1766, da

Mariafiguren omtales i »en indhuling« i muren, utvivlsomt en af de gamle vinduesnicher; bispehelgenen, »en statue med mitra« nævnes »nedenfor«.⁴ Ved sit besøg i kirken 1873 nævner Jacob Helms ikke figurerne, der da må have ligget på kirkeloftet, hvor de fandtes 1893.¹¹ 1906 blev figurerne nymalet og fik deres nuværende anbringelse.

*Altersølv*et er fra 1735, skænket af kirkeejeren Christen Eskesen og Sidsel Jensdatter (jfr. prædikestol) og udført af Jens Terckelsen Ørrenstrup i Varde.³² *Kalken* (fig. 22) er 17 cm høj, foden cirkulær med bred standplade og skråstillet godronnering langs randen. Skaftledene er cylindriske, knoppen linseformet og facetteret med graverede rombeornamenter, bægeret er lille og let svejet. Det har langs randen et bånd med graveret latinsk indskrift i skriveskrift: »Christianu(s) Eschilli et Coecilia Jani me fieri

fecerunt Anno 1735» (Christen Eskesen og Sidsel Jensdatter lod mig gøre i året 1735). På foden overside Ørrenstrups stempel (Bøje 1982 nr. 6866). Den sammenhørende *disk*, tv. 14 cm, smykkes i skålen og på fanen af graverede, koncentriske ringe og på fanen af et cirkelkors; i bunden samme stempel som på kalken.

Endvidere haves en nyere *kalk* med hældetud (pletsølv) og en *oblateske* (Sterlingsølv), mærket »Vester Starup Kirke 1965«.

Efter Svenskekrigene nævner inventariet 1688 †*kalk* og †*disk* af tin.¹² Sættet var 1700 utæt³³ og afløstes 1735 af det nuværende.

Alterstager (fig. 23), o. 1650, 46 cm høje. Stagerne, der hviler på tre kugleben, er balusterformede med profilering og midt på en graveret bort af små liggende rektangler med cirkelornamenter. Lysetornene er fornyet i jern. En *syv-stage* fra 1938, 46 cm høj, bærer indskrifterne: »Skænket til Starup Kirke den 7. April 1938« og »Haabets Lys skinner for os som tror paa Guds Kærlighed«.

†*Alterbøger*. 1668 savnedes en alterbog,²³ en ny anskaffedes 1688, da inventariet endvidere nævner en bibel, et graduale og et ritual.¹² 1699 betales for et nyt indbundet graduale,¹² og 1713 omtales biblen som »gammel, opslidt, fordærvet og af utøj fortæret«.³³

†*Messehagler*. Inventariet 1688 omtaler en hagel, der 1699 blev underdraget med 5½ alen hør-garnslærred, som farvedes gult.¹² 1700 omtales haglen som slidt,³³ 1766 som værende af grønt blommet fløjel med de 12 apostle på.⁴ 1834 anskaffedes en ny hagel af rødt fløjel med sølvtreser.¹³

Alterskranke, 1892,¹¹ trekvartcirkulær med håndliste af mahogni og drejede balustre. Skranken har bemaling fra 1906, og knæfaldet plysbe-træk. †*Alterskranker*. 1803 var der ingen skranke ved knæfaldet, og så vidt det kunne oplyses, havde der aldrig været nogen.²² 1834 forsynedes knæfaldet med læderbetræk, og 1873 blev det gjort henved en halv alen bredere, rækværket blev efterset og malet med egetræsfarve.¹¹

Døbefont (fig. 24), romansk af granit, foden grå, kummen rødlig, tv. 71 cm, højde 90 cm. Fonten minder meget om Horne kirkes (s. 1458)

og tilhører som denne en lokal variant af den vestjyske type, hvis søjlebasefod har ejendommelige, sløjfeagtige hjørneknopper (Mackeprang: Døbefonte s. 166). Foden bærer et kort skaft med omløbende rundstav ved overgangen til den halvkugleformede kumme, der har attisk profil, hvis øvre rundstav er erstattet af platte.

Efter en sandblæsning 1950 står granitten nu helt blank. Den unødvendige rensning fjernede ikke ubetydelige farverester, der meget vel kan have været levn af en sjælden, oprindelig †*bemaling*.³⁴ Grundfarven var en rustrød kalkfarve på kummen, der suppleredes af vekselvis sorte og hvide bånd på profilledene; mundingsprofilets øvre platteled har muligvis stået gult (fig. 36). De konstaterede farver synes at have været typiske for vore meget sjældne, romanske døbefontstafferinger.³⁵ Fonten står ved korbuens nordvange.

Dåbsfad, 1949, messing, tv. 70 cm, glat med Jesumonogram i medaljon midtpå. På undersi-

Fig. 24. Døbefont, romansk af granit (s. 1667). NE fot. 1984. – *Romanische Granittaufe*.

Fig. 25. Prædikestol, 1639, udsnit med malerier af evangelisterne Mattæus og Markus fra 1726 (eller 1725), udført på bekostning af Christen Eskesen og Sidsel Jensdatter (s. 1670). NE fot. 1984. – *Kanzel, 1639. Gemälde mit den Evangelisten Matthäus und Markus, - 1726 (oder 1725).* -

den graveret: »Vester Starup kirke 1949«. Sammenhørende *dåbskande* af messing, 25 cm høj. 1791 nævnes et *†dåbsfad* af messing,¹⁸ der 1862 var borte og ønskedes erstattet.¹¹ Et *†fontelåg* omtales 1766 som hvælvet, 1768 som grønmalet.⁴

Korbuekrucifiks (fig. 28), o. 1475, nært beslægtet med Hodde kirkes og formentlig udført i samme (sønderjyske?) værksted (jfr. s. 1481). Figuren måler 73 cm (som i Hodde), korstræet 148 cm. Den velskårne Kristusfigur hænger i udstrakte arme med det ret lille hoved hældende imod højre skulder og højre fod lagt over den venstre. Øjnene er lukkede, hår og skæg fint lokket, og det korte lændeklæde er bundet midtpå og har en hængesnip ved højre hofte. Begge hænder mangler nu et par fingre, og den slanke krop savner (skåret) sidevunde. Figuren er ikke hulet fra bagsiden og savner nedboring i issen. Korstræet er slankt med en stor glorieskive i midten og firpasformede endefelter, der som i Hodde har haft små krabbeblade i hjør-

nerne. Under det nedre firpafelt fortsætter træet i en kraftig tap, der må have tjent til fastnelse i en korbuebjælke. Bemalingen er fra 1915. Figuren har brunt hår og skæg, grøn tornekrone, gråt lændeklæde og naturlig karnation med rød sidevunde i venstre brystkasse. Kors-træet er brunt med »INRI« malet på glorieskiven.

1766 omtales Kristus hængende »midt i korsdøren i fuld korpus«, med »INRI« malet på korset.⁴ Et interiørfotografi 1897 viser endnu krucifikset opsat over korbuen, med den øvre korsarm stukket op bag loftsbjælken. 1908 ønskedes krucifikset restaureret, og siden nymalingen 1915 har det været ophængt midt på skibets nordvæg.

Prædikestol (fig. 26), 1639, ifølge indskrift skænket af den da salige Jens Pedersen i Starup, der havde givet 20 rdl. til udførelsen. Prædikestolen er gjort i en lidt forsinket højrenæssancestil. Kurven består af fire arkadefag, adskilt i

hjørnerne af korintiske frisojler med glat skaft og kartouche- prydbælte. De står foran højfyldinger med bladranker skåret i fladsnit. I felterne (fig. 25) bæres arkadebuerne af pilastre med (forneden udfyldte) kannelurer, beslagværksprydbælte og profilkapitæl ledsaget af æggestav. Bueslaget, der midtdeles af en volutkonsol, har tungekant og ledsages af en rundstav og en æggestav, hvorimellem der løber en forsænket bort med vekselvis blomsterrosetter og diamantbosses. I sviklerne rulleværk. Postamentet har tandsnitgesims og fremspring med beslagværk på alle tre sider. Frisen ledsages under kronlisten af perlestav og tandsnit, og dens fremspring har perlestavsindrammede fyldinger med ovalbosse mellem små cirkelornamenter. Giverindskriften i reliefversaler begynder i frise-felterne og fortsætter på postamentet: »Gaff lens/ Pederson/ i Staarop/ nv salige// vdi Heren/ 20 Rigs Da(ler)/ til denne/ Predikstol«. Årstallet »1639« er indskåret forneden på postamentets rammeværk i tredje fag fra opgangen. Under postamentfremspringene flankeres kartouchehængestykkerne af englehoveder (fig. 27). Underbaldakinen er svejet og har i stødene lister med kartoucheornamenter, endende nederst i et profilled med tandsnit og en ottesidet hængekugle. Gammel, måske oprindelig, læsepult.

Prædikestolen er opsat i skibets sydøsthjørne med opgang gennem triumfmuren. Over kurven hænger i murhjørnet en sammenhørende himmel, der har fire fag ud imod kirkerummet. Den glatte, gennemløbende frise ledsages under kronlisten af et kantstillet tandsnit. De små hængestykker er formet som dobbeltvolutter omkring en blomsterroset og flankeres under hjørnerne af drejede hængespir. De store kartouchetopstykker har i midten englehoved og kronas af drejede småspir. Det glatte loft har otte profilribber udgående fra en midtroset.

Felternes *malerier* af de fire evangelister er som den øvrige (noget opfriskede) staffing fra 1726 (eller 1725), bekostet af kirkeejeren Christen Eskesen og Sidsel Jensdatter (jfr. altersølv). Evangelisterne er naivt malede, i røde, lys- og mørkebrune toner på sortblå bund. De er alle vist

Fig. 26. Prædikestol, 1639, ifølge indskrift skænket af Jens Pedersen i Starup, der før sin død gav 20 rdl. til udførelsen (s. 1668). NE fot. 1984. — Kanzel mit Stifterinschrift, 1639.

Fig. 27. Englehoved, udsnit af prædikestol, 1639 (s. 1669). NE fot. 1984. — Kanzel, 1639. Ausschnitt. Engelskopf.

Fig. 28. Korbuekrucifiks, o. 1475 (s. 1668). NE fot. 1984. – *Triumphkreuz, um 1475.*

skrivende, set fra siden (højrevendt), og under dem læses navnene i gul skriveskrift. Fra opgangen ses: 1) (Fig. 25) »S. Mattheus«, ved pult, englen står bagved. 2) (Fig. 25) »S. Marcus«, med bogen i hænderne, ved fødderne ligger en glad løve. 3) »S. Lucas«, med hoved og albue tænksomt hvilende på pulten; foran den ligger oksen. 4) »S. Johan(n)es«, skæglos, grebet af inspirationen. Hans bog ligger i skødet, ørnen sidder på jorden foran. Træværkets bemaling er broget med flere røde, grønne og blå toner foruden gult, gråt og lidt forgyldning. Nederst på postamentet læses i forgyldt fraktur på sort bund: »Kierken til Prydelse/ bekosdet af/ Christen Eskesen og Zedsel Jensdatter/ Prædikestolen/ at Staffere, 1726«. I forlængelse heraf læses på det sydligste postamentfremspring årstallet »1906«, der vidner om Heinrich Dohms opmaling dette år.

Himlens udformning og placeringen af det skårne årstal 1639 viser, at prædikestolens plads må være den oprindelige. 1695 var himlen meget brøstfældig, »så en del deraf var løs og nedfalden, en del hængte løs på nedfald«. En sned-

ker måtte holdes på kost og løn i tre dage for at nedtage den, forbedre den med træ, lim og søm samt atter samle og ophænge den.¹² Indskriften til minde om 1700'ernes staffing læstes 1766: »Christen Eskesen og Zizel lens Datter har ladet denne Prædikestol renovere A(nn)o 1725«. I sin nuværende form må den således være noget forvansket, et resultat af lokale opmalinger o. 1850 og 1906. Prædikestolen står i dag som en af de yderst få, der ikke har været underkastet en professionel, nyere restaurering, og som endnu har bibeholdt 1800'ernes plysbeklædning af gesims og bogpult (jfr. Henne s. 1257f.).

En *flysearm* ved prædikestolen, skænket af præsten Laurits Lund (1704-45), omtales 1766.⁴ 1897 så Chr. Axel Jensen den ligge i to stykker bag altret. Den var af hamret messing med bukler på fod og krans samt snoet arm i renæssancestil.

Stolestaderne (fig. 32) er fra 1585 i egnens ungrenæssanceformer, noget fornyet ved en istandsættelse 1915, da indergavlne og de nuværende bænke med let skrå fyldingsryglæn kom til. Gavlne er for de flestes vedkommende de gamle, 108 cm høje, opbygget traditionelt som et lille rammeværk med småspir omkring to profilfyldinger. De nedre er glatte, de øvre er rombefyldinger med forskelligt arrangeret akantusløv og andre vekslende motiver. Et sted ses en vase over årstallet »(15)85« (fig. 32a), et andet sted vokser et blad ud af et englehoved (fig. 32b), og et tredje danner løvværket et vildmandshoved (fig. 32c). Til stadernes gamle udsmykning hører også en fylding med et lille brystbillede af en mand med pibekrave og rundpudset hat (fig. 32d), mens andre motiver er nyskåret på gavle fra 1915. Blandt disse kan nævnes en sol, et brændende kors, et æble, en slange samt et kornaks flankeret af årstallet 1915 og forbogstaverne »HD« for Heinrich Dohm. Forrest i begge stolerader er der et stade med dobbeltsæde, aflukket med gamle paneler. De har hovedsageligt glatte profilfyldinger i to rækker, de vestlige smykkes dog med en frise af lave rombefyldinger, der i nord rummer løvværk, englehoveder og en løvemaske i kartouche, i syd det indskårne årstal »1585« fordelt på fire fyldinger.

Fig. 29. Indre set mod vest. NE fot. 1984. – *Innenansicht nach Westen.*

I vest afsluttes staderne af tilsvarende femfags paneler med frisefyldinger, der rummer vekselvis akantusløv og englehoved samt lige syd for tårndøren et lille skjold med de sammenskrevne reliefversaler »TS« eller »ITS«, eventuelt en snedkersignatur. Staderne suppleres i tårnrummet af to *bænke*. Den ene er formentlig fra 1700'rne med udsvejfede vanger og ryg af genbrugt renæssancepanel i fem fag. Den anden er nogenlunde tilsvarende, men eftergjort 1915. Stoleværket står siden 1915 grønmalet med røde og grå skæringer og profiler.

1699 betaltes for reparation af stoleværk og for udførelse af en ny kvindestol,¹² af hvilke der 1791 nævnes 10 imod 18 mandsstole.¹⁸ 1836 klagede man over stolenes tilstand, og 1846 ønskedes de seks nederste kvindestole og en del af de nederste mandsstole henholdsvis fornyede og repareret.¹³ En almindelig overhaling og ny-

maling i forbindelse med istandsættelsen af det indre 1850-53 efterfulgtes af en overstrykning med egetræsmaling 1875.¹¹ Herefter stod staderne som Chr. Axel Jensen så dem 1897 med enkle plankesæder og ryglægte. Han læste et sted årstallet »1662« og fremhævede i øvrigt mandsstolenes gavle med rombefyldinger, mens kvindegavlne hovedsageligt fandtes fornyede (1850-53?) med glatte fyldinger. Forrest i mandssiden var der en lidt finere (†)stol fra o. 1600 med panel, dobbeltsæder og fire høje spidsgavle, opsat som yder- og indergavle. Tre af disse gavle er siden 1915 på kirkeloftet, kun den ene med bevaret profilindrammet gavlspid, 133 cm høj. Gavlene består i øvrigt af en kraftig planke med pålagt kanneleret lisen og rester af egetræsmaling. På loftet ligger endvidere en af de enkle kvindegavle med glatte fyldinger (110 cm høj), mens de øvrige er blevet

Fig. 30. Låge fra gotisk (†)degnestol, o. 1500 (s. 1673). NE fot. 1984. – *Tür von einem gotischen (†)Küsterstuhl, um 1500.*

Fig. 31. Skriftestol, 1574 (s. 1672), panelet nu opsat langs væggen i korets nordvesthjørne. NE fot. 1984. – *Beichtstuhl, 1574. Paneel jetzt als Wandvertäfelung in der nordwestlichen Chorecke.*

kasseret ved istandsættelsen og normaliseringen af stoleværket 1915.

En præste- og skriftestol fra 1574 er nu nedtaget, og dens 178 cm høje panelvægge opsat i korets nordvestre hjørne (fig. 31). Op imod nordvæggen står den gamle forside (vestvæg), 118 cm bred, der består af to fag. Det smalle vestfag har to højfyldinger med indskåret, stiliseret akanтусløv. Østfaget udgøres af en dørfløj, dannet af to planker med tilsvarende løvværk under relief-skriften: »nis 1574«. Af bogstaverne er n'et blot en bue, s'et bagvendt. Dørfløjen har gotiserende smedjernshængsler fra 1708 med lange beslag endende i en snoning med liljespids,³⁶ som dog kun er bevaret foroven. Øverst et skråstillet frisebræt med enkelt udskårne bladpalmetter. Imod triumfvæggen står stolens gamle smalside (sydvæg), 83 cm bred, der er ændret og fornyet ved en istandsættelse 1719. Forneden udgøres panelet af en stor glat profilfylding, foroven af enkelt, gennembrudt gitterværk; frisebrættet er fornyet med påmalede grå palmetter 1915, da også den øvrige grønne bemaling med røde lister kom til.

Sin nuværende opsætning har skriftestolen fået 1893.¹¹ Indtil da stod den ved korets nordvæg foran altret, således at den dækkede en god del af altertavlen.¹³ Stolen omtales tidligst 1708, da skriftekammerdøren fik nye »jernblade« (hængselbeslag).¹² Brøstfældighed foranledigede 1719 en større reparation af skriftestolen, »på dens sæde, skammel, holdetræ og i anden måde både for præstens og de skriftendes bekvemmeligheds skyld«. 1791 sagdes stolen at være til tre personer,¹⁸ og 1846 beklagede synet, at den skjulte altertavlen, og at stolens sydvæg hvilede på alterbordet!¹³ Ved istandsættelsen 1850-53 blev skriftestolen malet og øjensynligt flyttet til korets nordvesthjørne, hvor Jacob Helms nævner den 1873. Samme år blev stolen overstrøget med egetræsfarve, og efter nedtagningen 1893 blev »panelet af den gamle korstol« på synets foranledning bevaret og opsat på sin nuværende plads.¹¹

En degnestol fra 1915 er udført i stil med stolestaderne og med anvendelse af lidt renæssancepanel. Den er malet som staderne og opsat i

Fig. 32a-d. Fire stolegavle, 1585, udsnit med skårne motiver i overfyldingerne (s. 1670). NE fot. 1984. – *Vier Gestühlswangen, 1585. Ausschnitt mit geschnitzten Motiven in den oberen Füllungen.*

korbuens sydside. Af en gotisk (†)degnestol fra o. 1500 er bevaret pultens låge (fig. 30), 69×56 cm, med et stykke tilhørende, profileret rammeværk. Lågen er udformet som en profilfylding med usædvanlig rige jernbeslag. De lange hængselbeslag ender i tre snoede spidser med gennembrudte krabbeblade. Tilsvarende blade pryder det store nøglehulsbeslag, og endnu ét er fæstnet som pyntebeslag i fyldingen. Lågen står i blankt egetræ uden farvespor.

Jacob Helms så degnestolen 1873 og fremhævede dens smukke gotiske snitværk, ligesom han nævner forsidens dør (lågen) med gammelt beslag. Stolens plads var som vanligt i korets sydøsthjørne.¹⁸ Pultens skab brugtes 1708 til forvaring af vin og brød. Dette år gjordes en ny nøgle, »eftersom ingen tilforn siden ufreds tid har været«. ¹² 1835 behøvede gulvet i degnestolen reparation, og 1850 omtales istandsættelse og maling.¹³ 1873 blev degnestolen ved siden af altret borttaget, men »skabet til messetøjet« – utvivlsomt pultens låge – blev medtaget til prædikestolsopgangen.¹¹ »Skabet« blev udskiftet 1915 (jfr. ndf.), og den gotiske låge henlagt på kirkeloftet. En †degnestol fra 1873 var i enkle for-

mer, egetræsmalet, opsat ved korbuens sydside (ældre fot. i NM2).

To skabe fra 1915 flankerer altret i koret. De er af fyr, 147 cm høje, med en lille lav gavl og døre med to spejlfyldinger. Samtidig grøn bemaling med røde og gule lister samt på overfyldingen bladværk omkring et Dannebrogssflag. Før 1915 opbevarede messetøj i den gotiske degnestols pult (jfr. ovf.). 1688 nævner inventariet en †kiste til at forvare messekæderne i.¹²

Som pengeblok tjener en lille pengekasse af træ fra o. 1800, 18×13 cm, 20 cm høj, med buet låg og metalforstærket pengeslids. Kassen er fæstnet til stolepanelet nord for indgangen og malet med stolveværket. En †pengetavle omtales 1791.¹⁸

Dørfløje. 1) Indgangsdøren i tårnets nordside har en fløj dør (fig. 33) fra 1850 i charmerende hjemmegjort klassicisme. Fløjene måler 210×124 cm, den østre er ganske smal og glat med profileret anslag, mens den vestre udgør den egentlige dør. Den er medtaget af en profilliste og har mellem denne og anslaget en pålagt halvsøjle med glat skaft, gavlformet topstykke med kugleknop og høj kanneleret plint. Fløjene er på bagsiden samlet med revler, gammelt dørskilt

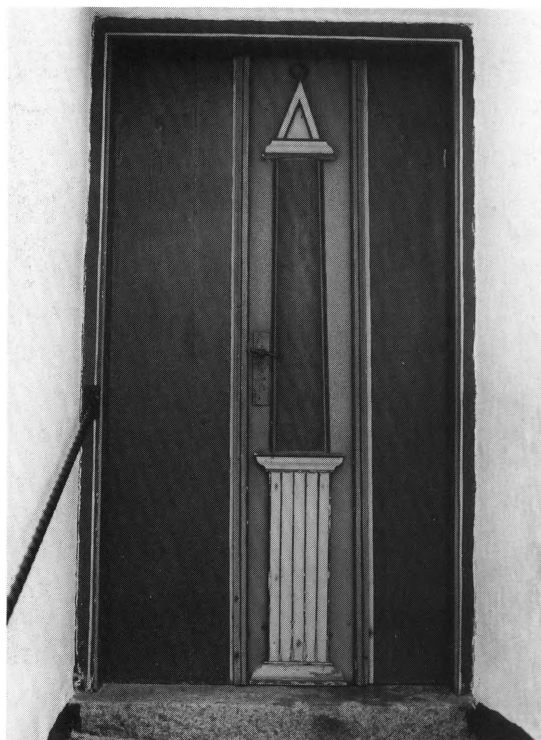

Fig. 33. Dørfløj, 1850 (s. 1673). NE fot. 1984. – *Türflügel*, 1850.

og gangjern med fligede beslag. Grøn bemaling med grå lister, søjleplint og -topstykke. 2) I tårntrappens dør sidder en aksedørfløj fra o. 1800, af fyr, 168×68 cm. Den består af fire planker, sammensat med to revler på bagsiden. Ydersiden står grønmalet, indersiden blank og skrubhøvlet. 3) Fyldingsfløjdørene imellem tårnet og skibet stammer fra istandsættelsen 1850-53. En ny *†dørfløj* af egetræ bekostedes 1718 til *†våbenhuset*.¹²

Orgel, 1979, med fem stemmer og ét manual, bygget af Jydsk Orgelbyggeri, Hinnerup, med genanvendelse af orgelfacade fra 1905. Disposition: Gedakt 8', Principal 4', Rørfløjte 4', Oktav 2', Nasat 1½'. I den ældre facades tre buefeller, der kantes af kannelerede pilastre, er 1979 indsat stumme prospektpiber af tinlegering i mitraformet opstilling; endvidere er sidefelterne udsmykket med et enkelt, diagonalt gitterværk. Facaden er malet som stoleværket, med indskriften »Lovsynger Herren« foroven. På pulpitur fra 1905 i kirkens vestende, med spillebord i

orgelhusets sydside. *Orgel*, 1905, med tre stemmer og ét manual, leveret af Joh. P. Andresen, Ringkøbing. Disposition: Gemshorn 8', Gedakt 8', Fløjte 4'. Mekanisk aktion, keglevindlade. Navnene på en række af orglets givere er anført på en sølvplade, fæstnet til den bibeholdte facade, der før 1979 havde attrappiber af træ i midtfeltet og afblændede sidefelter. Orglet, der stod på det samtidige vestpulpitur med spillebord i orgelhusets sydside, er nu opmagasineret på kirkeloftet.

Salmenummertavler. 1-2) 1915, den ene kronet af gavl med englehoved, 112×50 cm, den anden afsluttet med tandsnitliste foroven og forneden, 93×54 cm. Tavlerne har letmetalcifre og er malet som stolestaderne. Ophængt henholdsvis på triumfvæggen i nord og på skibets nordvæg. 3-4) På kirkeloftet henligger to enkle, sortmalede trætavler fra o. 1875 med hvid frakturskrift og plads til påskrift med kridt, 63×31 cm og 72×37 cm.

På et interiørbillede fra 1897 ses nord for korbuken en meget stor *†salmenummertavle* fra 1889 »med løse brikker«.¹¹

To *lysekroner* er indkøbt 1924 og ophængt i skibet.³⁷ En *†flysearm* ved prædikestolen er omtalt s. 1670.

Et nyere *kirkeskib*, korvetten »St. Croix« er ophængt midt i skibet, imellem lysekronerne.

Ligbåre (fig. 34), 1689 omtalt som ny,¹² kun benene og det øvrige understel er oprindeligt og gjort i egetræ.³⁸ Båren er 303 cm lang, 58 cm høj. De kraftige ben har hjørneprofiler, svejfede tværstivere og knæ til støtte for bærestængerne. Disse er tillige med bæretremmerne groft fornyet i fyrretræ engang i 17-1800'rne. Træet står blankt. 1697 omtales reparation af ligbårens ben og »stribånd«.¹²

Klokke (fig. 35), o. 1225, endnu helt romansk i formen (Uldall s. 12). Den er lille, tvn. 52 cm, med to fine lister om halsen og ved overgangen mellem legeme og slagring. Ophængt i nyere slyngebom i et glamhul i tårnets østre side (jfr. fig. 8). Her »i glamhullet i tårnet« nævnes den tidligst 1709.¹² 1693 måtte jernværket nedtages og repareres, da man på grund af dets brøstfældighed ikke havde kunnet ringe med klokken i

et par år.¹² Den kaldes 1766 ganske lille,⁴ 1816 »ubrugbar«, og 1846 omtales fornyelse af akslen og alt træværket ved klokken.¹³ En *†klokke* blev afleveret ved klokkeskatten 1528.³⁹

†GRAVMINDER

1768 beskrives på kirkegården et rigt udskåret *†gravtræ* fra o. 1758 med gravskriften: »Herunder Hviler Ærlig nu Salige Peder Jensen i Tofterup, som boede og døde sammesteds 1758« (i afskriften rettet fra 1768). Hertil sluttede sig verset: »Du Læser mærk/ din Jorde Skræk/ mens du i Verden Lever/ Du siden kand/ i Himlens Land/ med de Udvalde s[o]ve«, og skriftfeltet indrammedes af følgende udskårne motiver med tilhørende indskrifter. »Ved siden« sås to mænd blæsende i basuner over ordene: »Naar Røsten klinger ald dette Verden om, Venite ad Judicium (kom til doms)«. Vistnok øverst sås Syndefaldet, »Adam og Eva tagende af det forbudne træes frugter« over ordene: »Adams og Evæ(!) Æble b[i]d/ har gjort os alle stor fortræd«, og »nedenunder« Kristus trædende på slangen over indskriften: »Qvindens Sæd skal

sønderknuse Slangens hoved«. Endelig læstes »ved enderne«: »Som du er nu/ var jeg i live./ Som jeg er nu, skal du og blive«. ⁴ Beskrivelsen tillader ingen nærmere bestemmelse af gravtræets udformning, men det må have været et usædvanligt rigt udformet eksemplar af en gravmindetype, der nu er meget dårligt kendt.⁴⁰

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 54f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. Synsprotokol 1923ff. – *LA Vib.* Regnskabsbog for (Vester) Starup kirke 1668-1720. Skast herreds tingbog 1668 og 1674.

NM2. Håndskrifter. F. Uldall: Om de danske landsbykirker VII, 1886, s. 26-29. – *Indberetninger.* Jacob Helms 1873 (bygning, inventar), Chr. Axel Jensen 1897 (bygning, inventar), K. Høgsbro Østergaard 1950 (døbefont), Georg N. Kristiansen 1963 (inventar) og Ebbe Nyborg 1988 (inventar).

Tegninger og opmålinger. NM2. Tegning af døbefont og figurer fra altertavle ved E. Rondahl 1897 og 1898. Farvelagt tegning af døbefont ved K. Høgsbro Østergaard 1950. Fem planer af arkæologisk udgravning (1957). Plan og tværsnit af bygning ved Henrik Jacobsen og Niels Jørgen Poulsen 1987.

Fig. 34. Ligbære, 1689 omtalt som ny (s. 1674), og kalkkølle. NE fot. 1984. – *Totenbahre, 1689 als eine neue erwähnt, und Kalkkeule.*

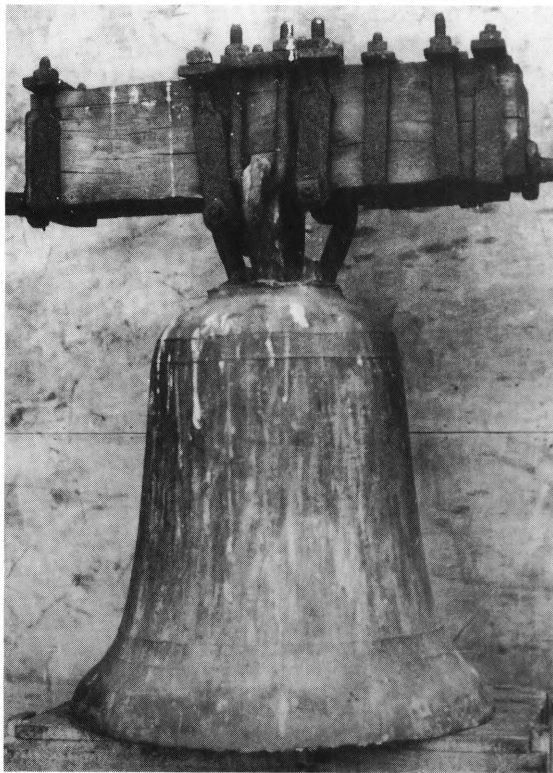

Fig. 35. Klokke, romansk, fra o. 1225 (s. 1674). Foto i Starup lokalhistoriske Arkiv. – *Romanische Glocke, um 1225.*

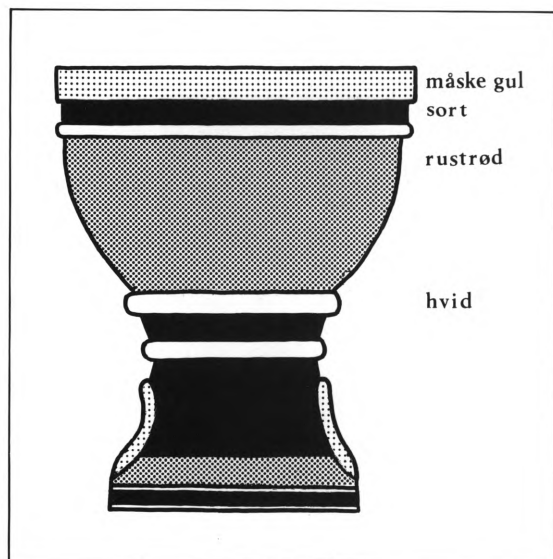

Fig. 36. Døbefont (jfr. fig. 24), forsøg på rekonstruktion af en muligvis romansk $\ddagger$ bemaling (s. 1667). Tegnet 1988 af MN efter skitse af Knud Høgsbro Østergaard 1950. – *Taufe (vgl. Abb. 24). Rekonstruktionsversuch einer möglicherweise romanischen $\ddagger$ Bemaling.*

Litteratur. K. Høgsbro Østergaard: Vester Starup kirke, i Starup sogn. Spredte træk af et hedesogns historie, 1972, s. 243-50.

Historisk indledning ved Michael H. Gelting, beskrivelse af bygning ved Niels Jørgen Poulsen, inventar ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler), gravminder ved Ebbe Nyborg. Redaktionen afsluttet marts 1989.

¹ DiplDan. 3. rk. I, 278. -

² Jfr. RA. Ribe bisp. Register på sognepræsterens ejendom og rente i Varde syssel 1538, s. 84. -

³ Kronens Skøder IV, 55. -

⁴ LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetning til biskop Bloch 1766-69 (C 4.772). -

⁵ LA Vib. Ribe bispearkiv. Miscellanea 1726-74 (C 4.168). -

⁶ LA Vib. Ribe bispearkiv. Uregistreret korrespondance angående Skast hrd. 1779-1812 (C 4.68); RA. Jyske tegneiser 1798 nr. 149. - 1809 stod fire bønder i sognet endnu som ejere (RA. DaKanc. A 30). -

⁷ Præsteindberetninger til Ole Worm, ved Frank Jørgensen, I, 1970, s. 238-39. -

⁸ A. F. Schmidt: Hellige Kilder i Ribe Amt, i ÅrbRibe VI, 1923-27, s. 278; Siegfred Svane: Danske Helligkilder og Lægedomskilder, 1984, s. 263, samt K. Høgsbro Østergaard i: Starup sogn. Spredte træk af et hedesogns historie, 1972, s. 245-50. -

⁹ Møntliste F. P. 2534 i NM2; Nordisk Numismatisk Årsskrift 1957-58, Stockholm 1956, s. 225; K. Høgsbro Østergaard i: Starup sogn, 1972, s. 243-50. -

¹⁰ Synsprotokol 1923ff. Ved embedet. -

¹¹ LA Vib. Ribe stiftsprovsti og Ribe-Gørding herreders provsti. Synsprotokoller 1862-1911 (C 37.3-6). -

¹² LA Vib. Regnskabsbog for (Vester) Starup kirke 1668-1720 (C KRB 408). -

¹³ LA Vib. Ribe amts østre provsti. Synsprotokol 1829-54 (C 45.4-7). -

¹⁴ Korrespondance i NM2. -

¹⁵ Elna Møller og Olaf Olsen: Danske trækirker, i NMArb. 1961, s. 35-58 (billedtekst s. 45). Udgravningen er dokumenteret i opmålinger og fotos i NM2. -

¹⁶ Også sognepræst K. Høgsbro Østergaard, der i sin tid gjorde de første fund, har anfægtet tolkningen af træbygningen som en kirke, jfr. Starup sogn, 1972, s. 244f. samt Skalk 1958, nr. 2, s. 6-8. -

¹⁷ På K. Høgsbro Østergaards plan over udgravningen (Starup sogn, 1972, s. 240f.) er vist et nord-syd vendt fundament midt i skibet. -

¹⁸ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1788-92 (C 4.190). -

¹⁹ Granitafslag fra kvadrenes tildannelse er fundet i kirkegårdsdigets sydvestre hjørne, jfr. K. Høgsbro Østergaard: Kvaderstensteknik, i ÅrbOldkHist., 1962, s. 38. -

²⁰ Sml. også Øse kirke (s. 1603), Grimstrup (s. 1682) og Vester Nykirke (s. 1714). -

²¹ På flere af hanebåndene ses brug af sav. -

²² LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetninger. Kirke- og præstegårdssyn 1803-04 (C 4.706). -

²³ LA Vib. Skast herreds tingbog 1668 (5. maj). -

²⁴ LA Vib. Skast herreds tingbog 1674 (20. oktober).

²⁵ Jfr. kirkesynet 1668 (note 23) og kirkens regnskabs- bog 1668-1720 (note 12). -

²⁶ Jfr. Starup sogn, 1972, s. 244. -

²⁷ Se Otto Norn: Løjttavlen i rum og lys. I Løjttav- len, Et sønderjysk alterskab, red. Poul Svensson, Herning 1983, s. 38f. -

^{27a} Paralleller findes således på de samtidige altertavler i Hald kirke (Randers amt, oprindeligt i Randers S. Mortens kirke) og i Gualöv (Skåne). Se nærmere Ingall Pegelow: Sankt Martin i svensk medeltida kult och konst, Sthlm. 1988, s. 172f., hvor der nævnes svenske og tyske sidestykker.

²⁸ Knud Høgsbro Østergaard oplyser (uden kilde) i sognehistorien (jfr. note 8), at figuren »i forrige år- hundrede« skulle have haft en forgyldt kæde i hæn- derne. En sådan ses dog ikke på fotografiet 1897 (fig. 16).

²⁹ Knud Høgsbro Østergaard henviser i sognehisto- rien (jfr. note 8) s. 252 til en lokal tradition om, at tavlen skulle være kommet fra Ribe. Det er dog et spørgsmål, om man i en af stiftsbyens kirker skulle have anskaffet en så groft skåret altertavle. Oplys- ningen samme sted, at man i Starup skulle have været nødt til at sænke tavlen ned bag alterbordet for at få plads til den under loftet, er ikke rigtig. Tavlen's ne- derste parti dækkes nok af renæssance-bordpladen (jfr. alterpanel), men bag den står alterskabet på det middelalderlige alterbord.

³⁰ Figurerne kan være udtaget og brugt til sirater på efterreformatorisk inventar som eksempelvis i Anst (Anst hrd.) og Brørup (Malt hrd.), hvor gotiske små- figurer pryder prædikestolshimlene.

³¹ Om Nødhjælperne se Bengt Ingmar Kilströms art. Nödhjälparna i KultHistLeks., hvor der også findes en oversigt (ikke fuldstændig) over Nødhjælperse- riers optræden på altertavler. Fænomenet kendes især fra Sønderjylland og den sydligste del af kongeriget. S. Leonardus, der anrøbtes mod kvægepest, ses også på predellaerne i Hviding (DK.Sjyll. s. 1140f.) og Taps (Vejle amt), bispehelgenen med monstrans/po- kal både i Anst (Anst hrd.), Tjæreby (DK.Sorø s. 928 med fig. 5) og i Taps, hvor der klart er tale om en monstrans (med oblat). Bispehelgenen med lam, der også optræder i Hviding (uden forklaring i DK), er måske S. Wendelin, der som hyrde ansås for beskyt- ter af husdyrene. Selv om han ikke var bisp, afbilde-

des han traditionelt i gejstligt skrud. Se Karl Künstle: Ikonographie der Heiligen, Freiburg 1926, s. 590f. med fig. 279. -

³² Ole Faber og Bo Bramsen: Varde Sølv. Guldsme- demestre på Varde-egnen og deres arbejder ca. 1600- 1870, Varde 1983, s. 70, 126 samt fig. 126. -

³³ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1696-1775 (C 4.189). -

³⁴ Farverne noteredes og dokumenteredes af Knud Høgsbro Østergaard inden rensningen, der var en -

Fig. 37. *Signetring, fra 15-1600'rne, fundet på kirke- gården 1923. I NM (s. 1658). LL fot. 1988. - *Siegel- ring, 16.-17. Jh. 1923 auf dem Friedhof gefunden. -

følge af anskaffelsen af nyt dåbsfad og dåbskande 1949. -

³⁵ Karin Kryger: Middelalderens bemalede stenskul- tur i Danmark. I hikuin 3, 1977. Bemalingen af fon- ten i V. Starup er ikke medtaget her. -

³⁶ Beslagene efterligner øjensynligt dem på den mid- delalderlige degnestol (jfr. ndf.). -

³⁷ LA Vib. Ribe stiftsprovsti og Ribe-Gørding hrdr.s provsti. Overslag og rgsk. med bilag 1923-33 (C 37.41). -

³⁸ Se Knud Høgsbro Østergaard: De gamle Ligbåre, i ÅrbRibe 1952-55, s. 421f., hvor båren formentlig med urette tilskrives snedker Hans Pedersen, der 1794 synes at have udført ligbåren i Åstrup (Gørding hrd.) og som nævnes i folketællingslisten dér 1787. -

³⁹ RA.Reg. 108A nr. 21. Fortegnelse over indkrævede klokker 1528-29. -

⁴⁰ Jfr. Kai Uldall: Gravtræ og Gravramme, i NMArb. 1931, s. 41 f. -